

AMIRIY ASARLARIDA JANR XUSUSIYATLARI

Farg‘ona davlat universiteti

Filologiya fakulteti

Filologiya va tillarni o‘qitish:

o‘zbek tili yo‘nalishi

23.88-guruh talabasi

G‘offorova Sanobarxon

Annotatsiya: Ushbu maqolada XIX asrning ikkinchi yarmida yashab ijod qilgan o‘zbek mumtoz adabiyotining yorqin namoyandalaridan biri — Amiriy (Muhammad Aminxon) ijodidagi janrlar tizimi, ularning poetik-strukturaviy xususiyatlari, mavzu-mundarijaviy qamrovi hamda mumtoz adabiyot an‘analari bilan bog‘liqligi ilmiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda g‘azal, ruboiy, qit‘a, tuyuq, masnaviy, tarixiy-siyosiy bayon janri kabi shakllarning Amiriyning badiiy tafakkuridagi o‘rni yoritiladi.

Kirish:

XIX asr o‘zbek adabiy muhitining yetuk vakillaridan biri Amiriy (1837–1910) adabiyot, tarix, musiqashunoslik va davlat arboblik faoliyatini birlashtirgan yirik shaxsdir. U Qo‘qon xonligi madaniy muhitida shakllangan bo‘lib, o‘zidan boy adabiy meros qoldirgan. Amiriyning she‘riy devoni, masnaviylari, axloqiy-didaktik yo‘nalishdagi risolalari, tarixiy bayonlari o‘z davrining ijtimoiy-siyosiy ruhini aks ettiradi. Ushbu meros janrlar xilma-xilligi bilan ajralib turadi.

Amiriy ijodini o‘rgangan tadqiqotchilar uning asarlarida mumtoz Sharq poetikasiga xos an‘analarning chuqur o‘zlashtirilganini, shu bilan birga muallifning individual poetik uslubining sezilarli ekanini ta’kidlashadi. Ayniqsa, g‘azal janridagi yutuqlari, masnaviy shakliga bergan o‘ziga xos talqini va didaktik janrdagi asarlari alohida e’tiborga loyiq.

Asosiy qism:

1. Amiriy ijodida janrlarning shakllanishi

Amiriyning adabiy merosi janrlar rang-barangligi bilan ajralib turadi. Mumtoz adabiyotda yetakchi o‘rin tutgan lirik janrlar (g‘azal, ruboiy, tuyuq, qit‘a), epik janr

shakllari (masnaviy), nasriy-didaktik janrlar va tarixiy-tarjimai hol ko‘rinishidagi matnlar uning ijodida keng qamrab olingan. Bu esa shoirning nazm va nasrda teng ravishda mohir ijod qilganligini ko‘rsatadi.

Amiriyning adabiy merosi, mazmun nuqtayi nazaridan, ishqiy-muhabbat lirikasidan tortib, tasavvufiy kechinmalar, axloqiy-ta’limiy g‘oyalar, siyosiy voqeliklarni poetik talqinda berishga qadar bo‘lgan keng tarmoqli mavzularni o‘z ichiga oladi. Bu mazmun farqlari tabiiy ravishda turli janrlarda ifodalangan.

2. G‘azal janri: lirizm, tasavvufiylik va badiiy mahorat

Amiriyning eng ko‘p asarlari g‘azal janriga mansub bo‘lib, ularning asosiy qismi ishqiy lirika ruhida bitilgan. Shoir g‘azallarida quyidagi janr xususiyatlari kuzatiladi:

2.1. An’anaviy mavzularning yangi talqini

G‘azalarda ma’shuqa tasviri, ishqning ilohiylashuvi, visol va hijron iztiroblari mumtoz lirikaning asosiy tamoyillariga tayanadi. Ammo Amiriy o‘z g‘azallarida ma’shuqani ruhiy komillikka eltuvchi timsol sifatida talqin etadi. Bu esa tasavvufiylik unsurlarini kuchaytiradi.

2.2. Tazod va badiiyatning kuchli qo‘llanilishi

Aruz vaznining turli bahrlarida yozilgan g‘azalarda badiiy san’atlar — tazod, isti’ora, tashbeh, tajnis, kinoya, irsol ul-masal keng qo‘llanadi. Bu janr tabiatiga mos ravishda g‘azallarni yurakka yaqin, lirizmga boy qiladi.

2.3. G‘azal yakunidagi falsafiylik

Amiriyning ko‘plab g‘azallarida maqta’ bayt muallifning hayotiy falsafasi yoki ma’naviy o‘gitlarni beruvchi qat’iy xulosaga o‘xshaydi. Bu esa Amiriy g‘azallarining didaktik ruhini kuchaytiradi.

3. Ruboiy va tuyuq janri: qisqa shaklda yuksak mazmun

Amiriy ruboiy va tuyuq janrlarida ham samarali ijod qilgan. Bu janrlar ixchamlikni talab qilganidan, shoir mazmunni to‘yingan badiiy vositalar orqali yetkazadi.

3.1. Ruboiylarda falsafiylik

Amiriy ruboiylarida quyidagi mavzular ustuvor:

umrning o‘tkinchiligi,

insoniyatning ma’naviy qadriyati,

ilm va tafakkur ulug‘lanishi,

tavba, sabr va irodalilik.

Ruboiy janriga xos bo‘lgan “kutilmagan xulosa” (tahavvul nuqtasi) Amiriy she’rlarida juda aniq seziladi.

3.2. Tuyuqdagi so‘z o‘yinlari

Tuyuq janri turkiy adabiyotga xos bo‘lib, tajnisli qofiya asosida quriladi. Amiriyning tuyuqlarida tajnisning murakkab turlari qo‘llanib, mazmunning ikki qavatli talqini yuzaga keladi. Bu shoirning til ustida mahorat bilan ishlaganini ko‘rsatadi.

4. Masnaviy janri: axloqiy-didaktik yo‘nalish

Amiriyning masnaviylari adabiyotshunoslikda alohida e’tiborga molik. U masnaviy shaklidan nafaqat epik voqeani bayon qilishda, balki axloq-odob qoidalarini tizimli shaklda berishda ham samarali foydalangan.

4.1. Didaktik ruh

Masnaviylarida quyidagi gʻoyalar yetakchi oʻrin tutadi:

ilmning fazilati,

odob-axloq meʼyorlari,

insoniylik, saxiylik, adolat,

davlat arbobining fazilatlari,

halollik va rostgoʻylik.

Bu jihatdan Amiriy masnaviylari Saʼdiy Sheroziy, Navoiy, Jomiy kabi didaktik anʼana vakillarining yoʻlini davom ettirgan.

4.2. Voqeaviylikning ixcham talqini

Masnaviylarda voqealar zanjiri ixcham, ammo chuqur maʼnoli bayon boʻladi. Shoir hodisalarni ijtimoiy va maʼnaviy xulosalar bilan mustahkamlaydi.

5. Nasriy asarlar va tarixiy-bayon janri

Amiriy nafaqat shoir, balki tarixnavis ham boʻlgan. Uning nasriy matnlari qoʻlyozma shaklida saqlanib, koʻproq tarixiy voqealarni bayon qilishga qaratilgan.

5.1. Tarixiy bayonning janriy mezonlari

Uning tarixiy asarlarida quyidagi janr xususiyatlari diqqatga sazovor:

real voqealarning xronologik bayoni,

soddalashtirilgan, ilmiy-epik uslub,

davlat arboblari faoliyati haqidagi ma'lumotning badiiylashtirilgan shaklda berilishi, tarixiy shaxslarning axloqiy fazilatlarini yoritish.

Mazkur uslub o'sha davr Movarounnahr tarixnavisligining an'analariga mos.

6. Amiriy ijodida janriy sintez

Amiriyning adabiy merosida janrlarning sintez holati ham kuzatiladi. Masalan:

g'azallarda axloqiy-didaktik tushunchalar,

masnaviylarda lirizm unsurlari,

tarixiy matnlarda badiiy iboralar,

ruboiylarda axloqiy o'gitlar.

Bu esa Amiriy ijodining universalligini, shoirning turli janrlar imkoniyatini chuqur o'zlashtirganini ko'rsatadi.

Xulosa:

Amiriy o'zbek mumtoz adabiyotida o'ziga xos adabiy maktab yaratgan ijodkorlardan biridir. Uning asarlarida janrlarning rang-barangligi, mazmunning serqirraligi, badiiy mahoratning yuksakligi, didaktik-falsafiy yondashuvning ustuvorligi alohida e'tiborni tortadi. Shoirning g'azallari lirizmga boy bo'lsa, ruboiy va tuyuqlari qisqa shaklda teran falsafani mujassam etadi. Masnaviylari esa didaktik adabiyotning yirik namunalari bo'lib, tarixiy-nasriy matnlari o'z davri ijtimoiy hayotining muhim manbalaridan biridir.

Amiriy ijodidagi janrlar tizimi nafaqat mumtoz adabiyot an'analarini davom ettirgan, balki ularni yangi mazmun bilan boyitgan holda o'zbek adabiy tafakkurining yuksalishiga xizmat qilgan. Shu bois, Amiriy XIX asr o'zbek adabiyotining eng yirik va sermahsul ijodkorlaridan biri sifatida baholash to'g'ri bo'ladi.